

دانشگاه سیستان و بلوچستان

تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

توصیف دستوری اخلاق ناصری

استاد (اساتید) راهنما:

دکتر محمود عباسی

استاد مشاور:

دکتر احمد رضا کیخای فرزانه

تحقیق و نگارش :

عبدالوحید صدیق پور

این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است

تیر ۱۳۸۹

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان توصیف دستوری اخلاق ناصری قسمتی از برنامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی توسط دانشجو عبدالوحید صدیق پور تحت راهنمایی استاد پایان نامه دکتر محمود عباسی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

عبدالوحید صدیق پور

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ ۱۳۸۹ / ۴ / ۲ توسط هیئت داوران بررسی و درجه بسیار خوب به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما: دکتر محمود عباسی		
استاد مشاور: دکتر احمد رضا کیخای فرزانه		
داور ۱: دکتر عبدالله واثق عباسی		
داور ۲: دکتر محمد امیر مشهدی		

نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر عباسعلی آهنگر

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب عبدالوحید صدیق پور تأیید می کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهش دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است .

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد .

نام و نام خانوادگی دانشجو : عبدالوحید صدیق پور

امضاء:

تقدیم به :

روان پاک مادر بزرگم

و

پدر و مادر عزیزم،

به پاس تمامی فداکاری ها، مهربانی ها، محبت ها و امیدهایی که همواره قدمه‌هایم را در پیمودن مراحل مختلف

زندگی استوار می کرد

و

برادر بزرگترم،

که همواره در عدم حضورم، بار سنگین مشکلات خانواده را بر دوش داشت و هرگز تنه‌ایم نگذاشت.

سپاسگزاری

خداوندا تو را سپاس که موانع را در مسیر ما قرار می دهی و ما را یاری می کنی تا بیاموزیم چگونه آنها را از سر راه خود برداریم .

رساله‌ی حاضر حاصل رهنمود، تلاش و پیگیری افراد زیادی است که مرا مرهون الطاف خویش قرار داده اند؛ و به مصداق حدیث «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ» بر خود واجب می دانم تا مراتب سپاس و قدردانی خود را از همه‌ی کسانی که به نحوی در انجام این رساله مرا یاری نموده اند بیان نمایم؛ در ابتدا از اسوه‌ی علم و اخلاق جناب آقای **دکتر محمود عباسی** که به عنوان استاد راهنما، با صرف زمان ارزشمند و راهنمایی‌های بی دریغ شان همواره مشوق بنده بوده و با دقت و حساسیت فوق العاده در تصحیح و رفع نواقص این رساله، متقبل زحمات فراوان شده اند، قدر دانی می نمایم و نیز از جناب آقای **دکتر احمد رضا کیخای فرزانه** که به عنوان استاد مشاور، در طول نگارش این رساله از توجهات بی دریغ ایشان بهره‌ی وافر برده ام، صمیمانه تشکر می نمایم. و همچنین تقدیر و تشکر ویژه دارم از زحمات تمامی استادان ارجمند گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیتان و بلوچستان که در طول این مدت تحصیل (دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد) از محضر پرفیض این بزرگواران کسب علم نموده ام.

از دوست و رفیق عزیزم جناب آقای **غفار کدخدائی** که در طی انجام مراحل این رساله با همکاری و همفکری خود همواره در کنارم بوده سپاس فراوان دارم و همیشه مدیون محبت‌های خالصانه‌ی ایشان هستم. و همچنین از سایر دوستانی که ذکر نامشان در این مختصر میسر نبوده و به نحوی بنده را در انجام این رساله یاری کرده اند، سپاسگزاری می نمایم؛ و در پایان صمیمانه‌ترین سپاس‌ها نثار تک تک اعضای خانواده ام، برادران، خوهران و از همه مهمتر پدر و مادر عزیزم، آنهایی که مشکلات دوران تحصیل مرا به جان خریده و همواره پشتیبان و مایه‌ی دلگرمی من بوده اند.

چکیده

رساله‌ی حاضر شامل یک پیشگفتار و یازده گفتار است که هر گفتار آن، موارد مختلفی از کتاب «اخلاق ناصری» مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است که عبارتند از:

در قسمت پیشگفتار به «تاریخچه‌ی دستور نویسی» پرداخته شده است؛ در گفتار اول، «واحد‌های دستوری زبان» به اختصار تعریف شده‌اند؛

در گفتار دوم، به بررسی «جمله» و انواع آن، از جهت ساختار و معنا پرداخته شده است؛ در گفتار سوم، مبحث «فعل» به طور مفصل از جهات گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است؛ در گفتار چهارم «اسم» از نظر معنا و ساختمان و نقش نحوی آن مورد بررسی قرار گرفته است.

در گفتارهای پنجم و ششم، مباحث «صفت» و «ضمیر» به طور مفصل از جهات مختلف مورد بررسی قرار گرفته است.

در گفتار هفتم، «قید» از جهات مختلف؛ ساختمان، مقوله‌ی دستوری، معنا و وابستگی مورد بررسی قرار گرفته است.

در گفتار هشتم، به بررسی «شبه جمله یا صوت» پرداخته شده است؛ با وجود اینکه موارد «شبه جمله» در کتاب «اخلاق ناصری» بسیار کم بود.

در گفتار نهم و دهم، «حروف اضافه یا نقش‌نماها» و «حروف ربط یا پیوند‌واژه‌ها» از نظر معنا و ساختمان مورد بررسی قرار گرفته است و گفتار یازدهم نیز «پیشوندها، پسوندها و میانوندها» می‌شود، در کتاب «اخلاق ناصری» به طور کامل بررسی و طبقه‌بندی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: زبان، دستور و اخلاق ناصری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	پیشگفتار
۱۰	گفتار اول : واحد های دستوری زبان
۱۱	۱- جمله
۱۲	۲- بند
۱۲	۳- گروه
۱۲	۴- واژه
۱۲	۵- تکواژ / واژک
۱۳	۶- واج
۱۵	گفتار دوم : جمله
۱۶	الف (جمله از جهت ساختار
۱۶	۱- جمله ساده
۱۶	الف (جملات یک جزئی
۱۶	ب (جملات دو جزئی
۱۷	ج (جملات سه جزئی
۱۷	د (جملات چهار جزئی
۱۸	۲- جمله مرکب
۱۸	الف (بند پایه
۱۸	ب (بند پیرو
۱۹	۱- جملات مرکب دو بندی
۱۹	۲- جملات مرکب سه بندی
۲۰	۳- جملات مرکب چهار بندی
۲۰	۴- جملات مرکب پنج بندی

- ۲۱ ۵- جملات مرکب شش بندی
- ۲۱ ۶- جملات مرکب هفت بندی
- ۲۲ ۷- جملات مرکب هشت بندی
- ۲۳ ۸- جملات مرکب نه بندی
- ۲۴ ۹- جملات مرکب ده بندی
- ۲۵ ۱۰- جملات مرکب یازده بندی
- ۲۵ ۱۱- جملات مرکب دوازده بندی
- ۲۶ ۱۲- جملات مرکب چهارده بندی
- ۲۷ ۱۳- جملات مرکب هفده بندی
- ۲۸ ۱۴- جملات مرکب بیست بندی
- ۲۹ **ب (جمله از جهت معنا**
- ۲۹ ۱- جمله خبری
- ۲۹ ۲- جمله پرسشی
- ۳۰ ۳- جمله امری
- ۳۰ ۴- جمله عاطفی
- ۳۰ ۵- جمله شرطی
- ۳۲ **گفتار سوم : فعل**
- ۳۳ **وجوه افعال**
- ۳۳ **الف) وجه خبری**
- ۳۳ ۱- ماضی مطلق
- ۳۳ گونه های مختلف ماضی مطلق
- ۳۴ ۲- ماضی استمراری
- ۳۴ گونه های مختلف ماضی استمراری
- ۳۵ ۳- ماضی نقلی
- ۳۵ گونه های مختلف ماضی نقلی
- ۳۵ ۴- ماضی نقلی بریده (مرخم)

۳۶	۵- ماضی نقلی مستمر.....
۳۶	۶- ماضی بعید.....
۳۶	۷- ماضی بعید بریده (مرخّم)
۳۶	۸- مضارع اخباری.....
۳۷	۹- فعل آینده یا مستقبل
۳۷	ب (وجه التزامی)
۳۷	۱- ماضی التزامی
۳۷	گونه های مختلف ماضی التزامی
۳۸	۲- ماضی التزامی بریده (مرخّم)
۳۸	۳- مضارع التزامی
۳۹	۴- مضارع مجرد
۴۰	ج (وجه امری)
۴۰	۱- فعل امر
۴۰	گونه های مختلف فعل امر
۴۰	۲- فعل نهی یا امر منفی
۴۱	د (وجه دعایی)
۴۱	ذ (وجه شرطی)
۴۲	افعال معین
۴۵	افعال ربطی و تام
۴۵	حذف فعل و شناسه
۴۷	الف) حذف فعل
۴۹	ب) حذف شناسه.....
۵۰	افعال لازم و متعدی
۵۰	طریقه متعدی کردن افعال ساده
۵۱	افعال دو وجهی / ذو وجهی
۵۱	طریقه ی متعدی کردن افعال مرکّب

۵۳	افعال ناقص / تمییزی
۵۵	متّم فعل و افعال متّم پذیر
۵۵	متّم فعل در « اخلاق ناصری »
۵۶	فهرست افعال متّم پذیر
۶۰	افعال معلوم و مجهول
۶۱	افعال مجهول با معین « آمدن »
۶۱	افعال مجهول با معین « شدن »
۶۲	افعال تابع پذیر
۶۲	الف (افعال تابع پذیر شخصی
۶۳	ب (افعال تابع پذیر غیر شخصی
۶۳	جایگاه نحوی افعال تابع پذیر
۶۴	افعال آغازی / شروع
۶۵	رابطه ی فعل با نهاد
۶۸	جایگاه نحوی فعل
۷۰	ساختمان افعال
۷۰	افعال ساده و فهرست آن ها
۷۲	افعال پیشوندی
۷۴	افعال مرکّب
۸۶	افعال پیشوندی مرکّب
۸۷	عبارت های فعلی
۸۹	گفتار چهارم : اسم
۹۰	اسم از جهت ساختمان
۹۰	۱- اسم بسیط (ساده)
۹۰	۲- اسم مشتق
۹۰	۳- صورت های مختلف اسم مشتق
۹۱	۳- اسم مرکّب

- صورت های مختلف اسم مرکب ۹۱
- اسم از جهت معنا ۹۳
- ۱- معرفه و نکره ۹۳
- الف (معرفه و انواع آن ۹۳
- ب (نکره ۹۵
- نشانه های نکره ۹۵
- ۲- مفرد - مثنی - جمع - اسم جمع ۹۶
- الف (مفرد ۹۶
- ب (مثنی ۹۷
- ج (جمع ۹۷
- نشانه های جمع اصیل و دخیل ۹۷
- جمع های مکسر ۹۸
- د (اسم جمع ۱۰۰
- ۳- مصادر ۱۰۰
- مصدر کامل ۱۰۰
- مصدر های جعلی ۱۰۳
- اسم مصدر ۱۰۴
- انواع اسم مصدر از جهت ساختار ۱۰۴
- مصدر های عربی ۱۰۶
- ۴- اسم تصغیر (مصغّر) ۱۰۶
- نقش نحوی اسم ۱۰۷
- گفتار پنجم : صفت ۱۱۳
- صفت از جهت ساختمان ۱۱۴
- ۱- صفت های ساده ۱۱۴
- ۲- صفت های مشتق ۱۱۴
- گونه های مختلف صفت مشتق ۱۱۴

۱۱۵	۳- صفت های مرکب
۱۱۵	گونه های مختلف صفت مرکب
۱۱۷	۴- گروه وصفی
۱۱۸	تعدد صفت
۱۱۸	۱- تعدد صفات پیشین
۱۱۸	۲- تعدد صفات پسین
۱۱۹	۳- تعدد صفات پیشین و پسین با هم
۱۱۹	تعدد موصوف
۱۱۹	تقدم صفت بر موصوف (صفت و موصوف به صورت مقلوب)
۱۱۹	مطابقت موصوف و صفت
۱۱۹	مطابقت موصوف و صفت در شمار
۱۲۰	مطابقت موصوف و صفت در جنس
۱۲۰	درجات صفت
۱۲۰	۱- صفت مطلق
۱۲۰	۲- صفت تفضیلی
۱۲۲	۳- صفت عالی
۱۲۳	صفت تفضیلی در معنای عالی
۱۲۳	اسم های تفضیل عربی در جایگاه صفت عالی
۱۲۴	اقسام صفت از جهت معنا
۱۲۴	صفت های پیشین
۱۲۴	۱- صفات اشاره
۱۲۴	۲- صفات مبهم
۱۲۵	۳- صفات پرسشی
۱۲۵	۴- صفات شمارشی
۱۲۶	۵- صفت تعجبی
۱۲۶	صفت های پسین

۱۲۶	۱- صفت مطلق
۱۲۷	۲- صفات فاعلی
۱۲۸	۳- صفات مفعولی
۱۲۸	۴- صفات نسبی
۱۲۹	۵- صفت لیاقت
۱۳۰	نقش نحوی صفت
۱۳۳	گفتار ششم : ضمیر
۱۳۴	انواع ضمیر
۱۳۴	ضمیر از جهت ساختمان
۱۳۵	کاربرد و نقش ضمائر
۱۴۶	گفتار هفتم : قید
۱۴۷	قید از جهت ساختمان
۱۴۷	۱- ساده
۱۴۷	۲- مشتق
۱۴۸	۳- مرکب
۱۴۸	۴- گروه قیدی و گونه های مختلف آن
۱۵۰	تعدد قید
۱۵۰	اقسام قید از جهت وابستگی
۱۵۰	۱- قید فعل
۱۵۱	۲- قید صفت
۱۵۱	۳- قید مسند
۱۵۱	۴- قید جمله
۱۵۲	اقسام قید از جهت مقوله ی دستوری
۱۵۲	قید مختص و گونه های مختلف آن
۱۵۳	قید مشترک
۱۵۳	۱- قید های مشترک با صفت

۱۵۵	۲- قید های مشترک با فعل
۱۵۵	۳- قید های مشترک با حرف
۱۵۶	جایگاه نحوی قید
۱۵۷	اقسام قید از جهت معنا
۱۵۷	۱- قید اختصار
۱۵۷	۲- قید افزایش یا تکرار
۱۵۷	۳- قید پرسش
۱۵۷	۴- قید تأکید، تصدیق و یقین
۱۵۸	۵- قید انحصار و تخصیص
۱۵۸	۶- قید تدریج
۱۵۸	۷- قید ترتیب
۱۵۹	۸- قید تشبیه
۱۵۹	۹- قید علت
۱۵۹	۱۰- قید حالت
۱۵۹	۱۱- قید کیفیت
۱۶۰	۱۲- قید کمیت (مقدار)
۱۶۰	۱۳- قید شک و تردید
۱۶۰	۱۴- قید زمان
۱۶۱	۱۵- قید مکان
۱۶۱	۱۶- قید نفی
۱۶۱	۱۷- قید استثناء
۱۶۲	۱۸- قید تفسیر
۱۶۲	۱۹- قید تبری و ادب
۱۶۲	۲۰- قید تداوم و استمرار
۱۶۲	۲۱- قید نتیجه
۱۶۳	گفتار هشتم : شبه جمله / صوت

۱۶۴ شبه جمله یا صوت
۱۶۵ گفتار نهم : حروف اضافه یا نقش نماها
۱۶۶ حروف اضافه از جهت ساختمان
۱۶۶ الف (حروف اضافه ساده و معانی آن ها
۱۷۸ ب (حروف اضافه مرکب و معانی آن ها
۱۸۳ گفتار دهم : حروف ربط یا پیوند واژه ها
۱۸۴ حروف ربط از لحاظ ساختمان
۱۸۴ ۱- حروف ربط ساده و معانی آن ها
۱۹۳ ۲- حروف ربط مرکب و معانی آن ها
۱۹۶ گفتار یازدهم : وند ها
۱۹۷ الف (پیشوند ها
۲۰۰ ب (پسوند ها
۲۰۶ ج (میانوند ها
۲۰۷ نتیجه
۲۰۹ فهرست واژگان دشوار
۲۲۰ فهرست منابع

مقدمه

از آنجا که زبان، پدیده ای اجتماعی است و نمی تواند صورت ثابت و واحدی داشته باشد، همواره به تَبَعِ دگرگونی و تحولات اجتماعی دستخوش تغییراتی می گردد، و در هر دوره ای از تاریخ ویژگی هایی پیدا می کند که شکل آن را از زبان دوره ی پیش متمایز می کند. (باقری، ۱۳۸۷: ۳۹)

مطالعه در تاریخ تطوّر زبان ها، نشان می دهد که همه ی زبان های دنیا در گذشته و حال، پیوسته در حال تحوّل بوده و هستند؛ لغات تازه ای وارد زبان می گردد و واژه هایی به دست فراموشی سپرده می شوند، تلفظ ها تحت تأثیر علل و عوامل گوناگون دگرگون می شوند و ساختمان جمله نیز پا به پای این تحولات تغییر می یابد و به همین دلیل باید دانست که دور شدن یک صورت زبانی از اصل و فرم قدیمی، یا تغییر یکی از صورت های زبانی خطا شمرده نمی شود بلکه معلول رویدادهای اجتناب ناپذیر زمان است.

این تغییراتی که در زبان رخ می دهد تصادفی نیست، بلکه تابع قوانین و قواعد معینی هستند و به همین دلیل با وجود اینکه هر زبانی از صورت اصلی خود دور شده است، می توان رابطه ی آن را با اصل و زبان های دیگری که از آن منشعب شده اند تشخیص داد.

گفتنی است که یکی از کارهای ضروری برای هر زبانی، تدوین تاریخ آن زبان می باشد. و همین نکته موجب شده است تا در دانش نوین تاریخ زبان یا دستور تاریخی، شناخت تغییرات و تحولات زبان در طول تاریخ کشف و مورد بررسی قرار گرفته، قواعد و قوانین حاکم و ناظر بر تحولات زبانی، به عنوان یکی از اهداف پژوهش های زبانی مورد توجه قرار می گیرد.

بدیهی است که مطالعه ی تاریخ زبان بایستی بر اسناد و مدارکی باشد که از آن زبان بر جای مانده است؛ زبانی که آثار نداشته و یا از آن آثار، چیزی برجای نمانده است، بررسی تاریخی آن زبان امکان پذیر نیست.

زبان فارسی، از قدیمی ترین صورت باز مانده ی آن تا فارسی دری، سه دوره ی تحوّل باستان (از ۵۵۰ ق. م تا سقوط دولت هخامنشی)، میانه (از ۲۵۰ ق. م تا ۶۵۱ م سال سقوط دولت ساسانی) و جدید (از ۶۵۱ م / ۳۱ هجری تا امروز) را پشت سر گذاشته است و زبان فارسی امروز دنباله طبیعی و صورت تحوّل یافته ی زبان فارسی میانه است و زبان فارسی میانه، خود صورت تحوّل یافته ی زبان فارسی باستان است. (همان: ۴۰)

زبان فارسی که به آن فارسی دری نیز می گویند، زبان رسمی، اداری، علمی و ادبی ایران دوره اسلامی است و بیش از هزار و دویست سال قدمت دارد. آشکار است که فارسی دری نیز در عمر دراز خود تحولاتی

داشته است؛ اما این تحولات تا آن اندازه نیست که ما امروزه سروده های شاعران قرن سوم و قرون بعد را به هیچ وجه نفهمیم و زبان فارسی امروز را زبانی به کلی جدا و متمایز از زبان رودکی و فردوسی بدانیم .

۱- اهداف تحقیق :

برای اینکه تاریخ زبان یا دستور تاریخی این دوره به طور کامل نوشته شود ضروری است تمام متون بازمانده از این دوره به طور مفصل از دیدگاه دستور همزمانی یا توصیفی^۱ بررسی و تحلیل گردد سپس این آثار به ترتیب تاریخی منظم گردد و شباهت ها و تفاوت های ساختاری و ویژگی های دستوری آن ها مورد بررسی قرار گیرد؛ امید هست که چنین پژوهش هایی سبب تدوین دستور مفصل و جامع زبان فارسی شود تا براساس آن دستور های علمی و تعلیمی مفیدی برای ایرانیان و خارجیان تهیه و تنظیم گردد.

لذا بایستی بیشتر به متون نثر که زبان هنجار است توجه شود و ویژگی های دستوری آن ها کشف و تحلیل شود .

۲- پیشینه ی تحقیق :

لازم به یادآوری است که در زمینه ی دستور تاریخی تحقیقات بسیار ارزنده ای صورت گرفته است که از آن میان می توان به کتاب دستور تاریخی زبان فارسی نوشته ی مرحوم دکتر پرویز ناتل خانلری اشاره کرد که آثار دوره ی جدید را تا عهد مغول مورد بررسی قرار داده است؛ اما از آثار آن دوره به بعد، تحقیقات خاصی در این زمینه انجام نگرفته است.

نگارنده برای اینکه بتواند نقش کوچکی در تهیه و تدوین یک دستور جامع و کامل داشته باشد. بدین منظور توصیف دستوری کتاب « اخلاق ناصری » را به عنوان پایان نامه ی خود اختیار کرده ام .

۳- روش تحقیق :

در این رساله، تحقیق به روش کتابخانه ای و فیش برداری است؛ که برای این کار منابع و مآخذ مهم و ارزشمندی چون دستور تاریخی زبان فارسی از دکترخانلری، دستور زبان از پنج استاد، دستور جامع زبان فارسی از مرحوم همایونفرخ، دستور زبان فارسی از دکتر خیامپور و اکثر کتابهای دستوری معتبر فارسی مورد استفاده قرار گرفته است.

روشی که برای توصیف دستوری « اخلاق ناصری » به کار رفته است ، تلفیقی است از نظریات زبان شناسان و دستور نویسندگان، که در آن بیشتر به مکتب ساختار گرایی سوسور توجه شده است؛ سوسور، زبان را یک سیستم یا دستگاهی می داند و همچنان که هر سیستمی از واحدها و اجزایی تشکیل می شود، زبان نیز از

^۱ - دستور توصیفی یا همزمانی، زبان را در زمانی معین یا در اثری مشخص مورد مطالعه قرار می دهد و به سابقه ی تاریخی آن و تحولات آن در گذشته توجه ندارد.

واحد‌هایی تشکیل شده است. بر این اساس نگارنده در گفتار اول به واحدهای دستوری زبان به طور مختصر پرداخته و در گفتارهای بعدی به طور مفصل این واحدها را، به ویژه واحد دستوری **واژه** و انواع آن را، در « اخلاق ناصری » مورد بررسی و تحقیق قرار داده است و در بررسی هر یک از واحدهای دستوری از جهت معنا به نظریات دستور نویسان بیشتر توجه کرده است.

کوشش نگارنده بر این بوده است که بتواند تحقیقی عاری از نقص و کاستی ارائه دهد؛ اما یقین دارد که کاستی‌هایی نیز در کار است که امید هست استادان ارجمند به دیده‌ی اغماض در آن بنگرند و بر اینجانب ببخشایند.

معرفی مختصر کتاب « اخلاق ناصری »

این کتاب یکی از بهترین کتابهای ادب فارسی و از نمونه‌های نثر فارسی در قرن هفتم هجری است که توسط « ابو جعفر نصیرالدین محمد بن محمد حسن طوسی » معروف به « خواجه نصیرالدین طوسی » در سال ۶۳۳ به رشته‌ی تحریر در آمده است که قدیمی‌ترین کتاب از سلسله تألیفات خواجه نصیرالدین است و موضوع آن « حکمت ، علم و اخلاق » می باشد.

خواجه نصیرالدین طوسی، این کتاب را در موقعی نوشته است که در دستگاه اسماعیلیه‌ی قهستان بوده است و فرمانروای آنجا در این عهد، ناصرالدین ابوالفتح عبدالرحیم بن ابی منصور بوده که زیر دست پادشاهان اسماعیلی الموت بوده است؛ این ناصرالدین و عموماً طایفه‌ی اسماعیلیه در آن زمان طالب علم و فلسفه و حکمت بوده اند، و اهل علم و فضل؛ و خواجه نصیرالدین، کتاب « اخلاق ناصری » را برای « ناصرالدین محتشم قهستان » و به نام او نوشته و تقدیم کرده است؛ چنانکه خودش این چنین می گوید :

« به وقت مُقام قهستان در خدمتِ حاکمِ آن بقعه، مجلس عالی ناصرالدین عبدالرحیم ابن ابی منصور ، تغمّدُ الله برحمته، در اثنای ذکری که می رفت از کتاب الطّهاره که استاد فاضل و حکیم ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه خازن رازی، سقی الله تُراه و رضی عنه و أَرْضاه، در تهذیب اخلاق ساخته است، ... با محرّر این اوراق که این کتاب نفیس را به تبدیل کسوت و الفاظ و نقل از زبان تازی با پارسی، تجدید ذکری باید کرد، ... چون این خاطر در ضمیر مجال یافت، بر او عرضه داشت، پسندیده آمد، ... اما چون در امضای آن عزم مبالغتی تمام می فرمودند در این معنی شروع پیوست و بتوفیق الله تعالی به اتمام رسید، و چون سبب تألیف، اقتراح و اشارت او رحمه الله بود، کتاب را اخلاق ناصری نام نهاد . » (خواجه نصیرالدین، ۱۳۸۷: ۳۳-۳۵)

پیشگفتار

تاریخچه‌ی دستور نویسی

تاریخچه‌ی دستور نویسی^۱

دستور زبان، به توصیف ساختار صوری زبان با توجه به ویژگی‌های معنایی آن می‌پردازد، چگونگی ساختمان واژه‌ها را نشان می‌دهد، روابط درون گروهی گروه‌های اسمی را توضیح می‌دهد، نقش کلمه یا گروه کلمات را درون جمله بیان می‌دارد، و بالاخره چگونگی رابطه بین جمله‌هایی را که در ساختمان یک جمله‌ی مرکب به کار رفته‌اند مشخص می‌کند. به سخن دیگر، دستور زبان، کلیه‌ی قواعد و نظام‌های ساختاری قالب‌های گونه‌ی مشخصی از یک زبان را در دوره‌ای خاص، بر اساس نظریه‌ای مشخص، با نظامی هماهنگ بررسی می‌کند. (ارژنگ، ۱۳۸۵: ۱۲)

هر زبان برای درست گفتن و نوشتن قواعدی دارد. در طول زمان بسیاری از اهل زبان، قواعد و قوانینی را تألیف کردند. کهن‌ترین قواعد دستور زبان از شبه قاره هند است که پانصد سال پیش از میلاد مسیح برای زبان سانسکریت تدوین شده و پژوهش‌های ارزنده دانشمندان صرف و نحو هند، بویژه «پائینی» (Panini) که در قرن چهارم قبل از میلاد می‌زیسته، مشهور است.

در مغرب زمین «یونانیان» پیش‌تاز بودند که ابتدا در قرن پنجم پیش از میلاد، بخشی از قواعد زبان خود را تدوین کردند و بعد‌ها به تکمیل آن پرداختند و نیز قابل ذکر است که «ارسطو» میان دستور و منطق، پیوند کامل برقرار کرد.

«رومیان» نیز در سده‌ی نخست پیش از میلاد، برای زبان لاتین، قواعد صرف و نحو زبان را به رشته تحریر درآوردند. «دونی دو تراس» (Deny de thrace)، در سده‌ی نخست میلادی، نخستین کسی است که در کتاب خود به نام «آرت گراماتیکیال» (Art grammatical)، دستور زبان را علمی مستقل تلقی کرد «سریانی‌ها»، تدوین قواعد نحو زبان خویش را از اواسط سده‌ی پنجم میلادی آغاز نمودند.

^۱ - در نگارش این بخش از منابع زیر استفاده شده است:

(الف) جلال‌الدین همایی، دستور زبان فارسی، مقدمه‌ی لغت نامه دهخدا، صص ۸۷-۱۱۱

(ب) دکتر حسن احمدی گیوی، دستور زبان فارسی فعل، صص ۱۸-۱۲

(ج) دکتر محمدرضا باطنی، نگاهی تازه به دستور زبان، صص ۲۶-۱۷

(د) دکتر سید حسن صدرالدین حاج‌سید جواد، دستور نویسی فارسی در شبه قاره، صص ۴-۱

(ذ) عبدالرحیم همایونفرخ، دستور جامع زبان فارسی، صص ۲۹-۲۲